

Damir Matanović
(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

BRODSKI SVJETSKI PUTNICI KROZ SVIJET BARIJERA - MALI PRINOS KOMPARATIVNOM PROUČAVANJU BRODSKE POVIJESTI

UDK 67/68(497.5 Brod na Savi)(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: veljača 2005.

Autor u radu pokušava analizirati odnose u cehovskoj organizaciji Broda na Savi u razdoblju 1750. – 1850. Pritom komparira odnose moći među cehovima i cehova prema obrtnicima koji nisu članovi ceha. Posebno je analizirana hijerarhijska struktura obrta te želja niže rangiranih u toj hijerarhiji da se uspnu na društveno cjenjenije i poslovno isplativije pozicije.

Ključne riječi: obrtništvo, cehovi, Vojna krajina, Brod na Savi.

U knjizi *The Enlightenment – A Comparative Social History 1721-1794*, Thomas Munck ispravno je primijetio da je 18. stoljeće izgrađeno na pretpostavci o svekolikoj nejednakosti među ljudima.¹ Tradicionalna uvjerenja, religijske postavke te svjetovno pravo podržavali su tu pretpostavku. Snaga i raširenost uvjerenja o prirodnosti postojanja nejednakosti bila je tolika da niti jedan od velikih autora prosvjetiteljstva nije ni pokušao dovesti u pitanje njegovu ispravnost.

Na mikrorazini Vojne krajine nejednakost među ljudima prirodna je već po potrebi hijerarhijskog strukturiranja vojske, ali, također, očituje se i kroz čitav niz drugih socijalnih odnosa (muškarac – žena, zdavi – invalidi, mladi – stari, bogati – siromašni, djelatni – prosjaci, katolici – pravoslavci itd.). Pa ipak, 1769. u Vojnu krajinu uvedena je institucija koju obilježavaju barijere, granice te poticanje razlika i nejednakosti.

Postavljanje barijera, zatvaranje i privatizacija prostora

Cehovska obrtnička organizacija bila je ta organizacija u kojoj se osobito pazilo na održavanje horizontalnih barijera, tj. onemogućavalo se prelaženje iz obrta u obrt. Kao bitan mehanizam održavanja postavljenih

¹ Thomas Munck, *The Enlightenment – A Comparative Social History 1721 – 1794*, London 2000., 163.

cehovskih granica bila je i odredba po kojoj je po osnivanju cehova nestala mogućnost djelovanja obrtnika izvan sustava cehovske organizacije, a strani obrtnici i trgovci u Brodu svoju su robu mogli prodavati samo u vrijeme odvijanja godišnjih sajмова.² Na taj su način cehovi svoje članove štitili od konkurencije.

Jasno je da su tako strukturirani cehovi trebali predstavljati svojevrsno jamstvo da je roba koju proizvode njegovi članovi visoke kvalitete. Međutim niz arhivskih vrela ukazuje na to da su obrtnički proizvodi u vojnom komunitetu Brod na Savi bili loše kvalitete.³ Proizvodnju nekvalitetne robe nije sprječavala niti odredba po kojoj je loš rad značio isključivanje iz ceha, tj. gubljenje prava na rad u komunitetu. Trinaesti i četrnaesti članak privilegija koje je Marija Terezija podijelila cehovima u Vojnoj krajini ističu da se obrtnici “moraju služiti samo ispravnim i dobrim sirovinama, da robu moraju prodavati po niskim cijenama da bi stekli dobar i pošten glas po svem Villajetu ... roba se ne smije prekupiti i podizati joj cijenu.”⁴ Ovim odredbama željelo se postići da obrtnici svojim radom privuku stanovništvo iz okolice komuniteta da u njemu zadovolje svoje potrebe.

U svrhu kontrole rada cehova u Slavonskoj vojnoj krajini utemeljena je 1769. u Petrovaradinu “Glavna cehovska škrinja” dok su po raznim mjestima Krajine osnovane filijalne škrinje. Glavna je škrinja 1774. premještena u Brod na Savi.⁵ U glavnoj škrinji čuvan je original privilegija dok su u filijalnim škrinjama čuvani ovjereni prijepisi. Osim privilegija u škrinji su čuvani novac, obveznice, pečat, spisi, knjige, tablica i dva svijećnjaka.⁶ No, i samo funkcioniranje “Glavne cehovske škrinje” pokazuje da je nejednakost općeprihvaćen model funkcioniranja. Naime, novac su u škrinju uplaćivali članovi na tromjesečnim skupštinama ceha. Od upisa u cehovske škrinje bili su izuzeti tkalci, suknari i pletači čarapa, tj. oni koji su se bavili zanatima neophodnim za opskrbu pučanstva vojnog dijela Krajine. Majstori su pritom bili dužni uplatiti 24 krajcara, udovice majstora 15 krajcara, a kalfe 12 krajcara.

Visina uplaćenog novca apostrofirala je količinu moći i dosege u društvenoj hijerarhiji cehovskoga mikrokozmosa. Isto tako jasna je bila granica među majstorima, kalfama i šegrtima – trima osnovnim socijalno-proizvodnim razinama unutar obrta. Cehovskim privilegijama su jasno određeni odnosi među članovima cehova i pravila ponašanja majstora, kalfi i šegrti.

Upravo tako određeni odnosi sugeriraju postojanje druge, vertikalne, razine na kojoj su postavljene jasne barijere. Kretanje pojedinca kroz hijerar-

² Rudolf Horvat, *Slavonski Brod*, Slavonski Brod 1942., 50.

³ Državni arhiv Slavonski Brod (dalje: DASB), 242/1848.

⁴ Muzej broskog Posavlja (dalje: MBP), Khz 262.

⁵ Marija Šercer, Cehovska organizacija u Brodu na Savi, *Zbornik*, 9, Slavonski Brod 1972., 46.

⁶ Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 2 (2), Zagreb 1997., 25.

hiju jednog obrta bilo je strogo zadano i moguće tek kroz višegodišnji nauk, trud i dobrohotnost u hijerarhiji više pozicioniranih.

Kretati se kroz hijerarhiju

Što je u jednom vojnom komunitetu značilo biti majstor obrtnik – osoba na vrhu obrtničke ljestvice - i što je, u sociologiji zajednice, značilo posjedovanje obrtničke radionice, pitanja su koja se nameću pri razmišljanju o položaju obrta i obrtnika u Vojnoj krajini. Odgovore dijelom možemo potražiti u modelima ponašanja prisutnim diljem svijeta zapadnog kršćanstva, ali dijelom ih možemo naći tek analizirajući vojnokrajiske specifičnosti. Naime, jasno da je vlasništvo u vojnim komunitetima, isto kao i diljem Europe, donosilo brojne pogodnosti, ali i obaveze. Biti majstor, pripadnik nekog ceha, u vojnom komunitetu značilo je imati mogućnost prodora u komunitetske strukture moći, ali također i posjedovati moć u okviru obrtničke hijerarhije. Isto tako, biti majstor značilo je biti podvrgnut strogim normama ponašanja prema ljudima i prema materijalnim sredstvima.

Prva pogodnost koju je obrtnik u vojnom komunitetu stjecao samim činom proglašenja majstorom zanata bila je mogućnost da bude biran među građane vojnog komuniteta te mogućnost da obavlja upravne poslove u gradu. Treba li stoga očekivati da je velik broj obrtnika uistinu postao građanima slobodnih vojnih komuniteta? Popis imena građana slobodnog vojnog komuniteta Brod na Savi za razdoblje 1820. – 1848. pokazuje nešto drugo.⁷ Naime, od upisanih 178 građana, tek 36 ih je iz redova obrtnika. Znamo li da je 1820. u Brodu bilo 143 obrtnika dolazimo od zaključka da je tek svaki četvrti obrtnik uistinu postao građaninom u vojnom komunitetu. S druge strane, gotovo svaki od 49 brodskih trgovaca bio je u statusu građanina vojnog komuniteta. Jasno je da utjecaj i uloga u zajednici korespondiraju materijalnim sredstvima kojima obrtnici raspolažu, tj. novac je predstavljao ulaznicu među povlaštenije članove brodskog društva.

No, osim društvenog položaja u gradskoj zajednici, majstori su bili čvrsto pozicionirani i unutar svoje obrtničke i cehovske zajednice. U cehovskoj strukturi moći majstori imaju najveći utjecaj ili, slikovito, oni se nalaze na vrhu, a na nižim stepenicama piramide nalaze se kalfi i šegrti. Svoj utjecaj majstori su crpili iz činjenice da su vlasnici obrtničkih radionica te iz prava koja su im zajamčena povlasticama. Utjecaj i moć majstora u komunitetskim obrtima može se “izmjeriti” njihovim pozicioniranjem u odnosu prema majstorima koji djeluju izvan cehovske organizacije, prema cehovskoj organizaciji samoj te prema kalfama i šegrtima. Da cehovska organizacija daje moć majstorima koji su njezini članovi, u Brodu na Savi postalo je jasno još 1769. kada se u njemačkom tekstu cehovskih privilegija određuje da u brodskim cehovima ne smije istovremeno djelovati više od dvojice zlatara, dvojice

⁷ MBP, Khz 263.

kirurga i jednog kipara.⁸ Sličan slučaj je i onaj iz 1773. kada petorica brodskih užara traže da se ograniči broj majstora koji mogu djelovati u okviru jednog ceha. Njihova namjera bila je da samo oni opskrbljuju skromno tržište užarskim proizvodima, tj. da se onemogući primanje novih majstora u njihov ceh. Premda je taj obrazac djelovanja u kojem se “zamrzava” broj članova jednog ceha u direktnoj suprotnosti s odredbom iz povlastica koja kaže da: “svi oni koji bi se usprotivili ... razvoju obrta kaznit će se s deset makriona zlata s tim da polovica ide u carsku blagajnu a polovica oštećenima”.⁹ No, ubrzo su takav način funkcioniranja prihvatili svi cehovi budući da je prvi interes majstora bio da osiguraju egzistenciju sebi i svojoj obitelji, tj. da osiguraju tržište za svoju robu. Najbolji način za to bio je da se uništi i onemogući konkurencija. Time je, za neko vrijeme, ionako zatvorena cehovska organizacija postala još zatvorenija. Posljedice toga čina dobro oslikava Marija Šerčer kada iznosi ocjenu da: “krojači, postolari, pekari, stolari, kolari, šeširdžije podmiruju potrebe pukovnija i građana. Ljepši radovi, pogotovo ženske cipele, naručuju se iz Beča i Pešte. Veće narudžbe imaju čizmari koji izrađuju mađarske čizme. Kotlari najčešće izrađuju kotlove za pečenje šljivovice. Zlatara i urara ima malo, i to samo u većim vojnim općinama. Urari obavljaju samo popravke dok se novi satovi uvoze. Oružara ima u svim štap-skim mjestima i komunitetima. Oni popravljaju oružje za vojničke potrebe ali ima i takvih koji su vješti u izradi novog oružja.”¹⁰ Na povećanje broja članova pojedinog ceha presudnu je ulogu, čini se, igrala ocjena gradskog magistrata da majstori pojedinog ceha ne zadovoljavaju potrebe grada.¹¹ Mjerilo je prvenstveno bila kvantiteta, a ne kvaliteta robe.

Cehovskim povlasticama majstorima su nametnuta stroga pravila ponašanja. Određene su im bile poslovne norme, norme međusobne komunikacije, utvrđena su pravila po kojima se obrt nasljeđivao i kako su se trošila materijalna sredstva, određene su protokolarne dužnosti svakog majstora, utvrđene su norme ophođenja majstora prema kalfama i šegrtima.

Cehovska skupština održavala se kvartalno. Na njoj su morali sudjelovati svi majstori te po jedan od kalfi iz svake radionice. Udovice majstora nisu smjele prisustvovati skupštini već su novac za cehovsku škrinju slale po “mladom majstoru”.¹² Na skupštinama su uplaćivane cehovske takse: “majstori plaćaju za četvrtinu godine 24 krajcera, udovice 15 kr., a kalfе 12 kr. Oni majstori, udovice i kalfе koji stanuju izvan mjesta filijalne škrinje moraju svoju taksu položiti jedanput godišnje.”¹³ Udovice majstora po njegovoj smrti nasljeđivale su radionicu, ali obrt su mogle voditi samo uz pomoć spo-

⁸ Isto.

⁹ Pet stotina dukata.

¹⁰ M. Šerčer, *Cehovska (...)*, 51.

¹¹ DASB, 1844. 414 – 170.

¹² MBP, Khz 262.

¹³ M. Šerčer, *Cehovska (...)*, 46.

sobnog kalfi i uz odobrenje starješine filijalne škrinje.¹⁴ Također su mogle zadržati sve šegrte koji su u trenutku majstorove smrti bili u radionici. Sahrani umrlog majstora ili majstorice moraju prisustvovati po šestorica majstora i kalfi, a “u slučaju nedolaska plaćaju globu u iznosu od 12 kr. Ako su opravdano spriječeni moraju obavijestiti cehmeštra kako bi ‘mladi majstor’ mogao naći zamjenu. Za pokojnika ili pokojnicu služe se zadušnice.”¹⁵

Majstori su se uvijek morali smjerno ponašati, tj. nisu smjeli neumjerenost trošiti na hranu i piće, redovito su morali ići u crkvu, tj. obavezno su morali prisustvovati misama, procesijama i crkvenim svečanostima, napose na dan sveca zaštitnika ceha. Za kašnjenje na misu, nepristojno ponašanje ili neopravdanu odsutnost majstor je morao u cehovsku blagajnu platiti 15 kr., a kalfa 6.¹⁶

Povlasticama su majstorima dana velika prava u postupanju s kalfama i šegrtima, potčinjenima u obrtničkoj hijerarhiji moći. Premda je temeljni cilj trebao biti da kalfi i šegrti od majstora nauče posao oni su, kako to prenosi Alexander Buczynski, “bili mučenici i pravi nevoljnici svojeg staleža u ono doba. Spavali su na slami na podu radionice i više su vremena trebali posvećivati majstorovoj djeci, kućnim poslovima ili stoki, nego učenju svog obrta. Dostavljali su poruke i robu mušterijama, a čuške i remen i volovska žila bijahu im svakdanja naslada životu”.¹⁷

Majstori su uporište za ovakve postupke prema kalfama nalazili u nekim odredbama cehovskih povlastica iz 1769., ali pravu zakonsku zaštitu od progona zbog brutalnog odnosa prema kalfama i šegrtima majstorima su osigurale cehovske povlastice propisane za Bansku krajinu 1773. (od 1786. važile su za čitavu Krajinu). Ne može se prihvatiti tvrdnja Marije Šercer da majstori postaju “neograničeni gospodari svojih pomoćnika”, ali činjenica jest da su prava i obaveze kalfi striktno određene, a nepoštivanje odredbi povlačilo stroge kazne. Istina također jest da broj navedenih obaveza znatno premašuje broj pomoćničkih privilegija.¹⁸

Radno im je vrijeme ljeti bilo od pet ujutro do osam navečer, a zimi od šest ujutro do devet navečer. Nakon rada u radionici nerijetko su morali raditi kućanske poslove u kući svog majstora. Tijekom dana imali su jednu jednosatnu pauzu. Za svoj rad kalfi u Vojnoj krajini bile su plaćene sedamdesetih godina 18. stoljeća od 24 do 27 kr., a jedino je u Zemunu zbog visokih cijena hrane nadnica iznosila 33 i 36 kr.¹⁹ Kalfi, uostalom kao i majstori i

¹⁴ Nerijetko su se majstorske udovice ubrzo udavale za svoje kalfi. Usp. Ivica Golec, Cehovsko obrtništvo Banske krajine, *Povijesni prilozi* 22, (Zagreb 2002.), 114.

¹⁵ M. Šercer, Cehovska (...), 46.

¹⁶ Detaljan opis cehovskih protokola u A Buczynski, *Gradovi* (...), 2 (2), 22 – 27.

¹⁷ Isti, 30.

¹⁸ M. Šercer, Cehovska (...), 49.

¹⁹ Lazar Čelap, Zemunski vojni komunitet (1717 – 1881.), *Spomenik SANU*, 19, Beograd 1967., 48, 49.

šegrti, morali su raditi svaki radni dan, a nikako nisu smjeli raditi nedjeljom i praznicima. Oboje je kontrolirao gradski magistrat, a kršenje odredbi strogo se kažnjavalo. Pritom je jasno da su znatno češće kažnjavani kalfe i šegrti, a tek iznimno majstori. Tako bi svaki kalfa koji ne radi za radnog dana bio kažnjen za prvi prijestup s 30 kr., za drugi prijestup s 45 kr., a za treći bi bio prijavljen magistratu. Magistrat je obično određivao strožu fizičku kaznu. Majstor koji ne bi prijavio kalfu neradnika također bi bio kažnjen i to s 30 kr. za prvi kalfin prijestup, a s 1 for. za drugi neprijavljeni prijestup.²⁰

U cehovskim povlasticama osobita je pozornost poklonjena formalnom udruživanju kalfa. Naime, u Brodu na Savi do 1813. godine postojalo je kalfinsko bratstvo (*Bruderschaft*) koje je jedanput mjesečno održavalo sastanke u kalfinskom prenočištu. Marija Šercer smatra da je do tada postojala i zasebna škrinja za kalfe.²¹ No, proglašenjem Općeg cehovskog reda 1813. zabranjene su sve kalfinske organizacije. Postojeća bratstva morala su "predati pečat i pohraniti ga u majstorskom cehu".²² Osim toga kalfama je zabranjeno da održavaju sastanke bez prisutnosti majstora. Zabranjeno im je, također, da imaju tajna pravila ili posebnu škrinju. Nameće se, stoga, pitanje zbog čega je vojnim vlastima bio potreban tako strog odnos prema kalfama. Historiografija je ponudila dva odgovora. Naime, budući da je dolazilo do povremenih štrajkova kalfe kojima su pokušali poboljšati uvjete rada i povećati nadnicu,²³ stariji autori su u tim akcijama prvenstveno vidjeli borbu potlačenih kalfe s klasnim neprijateljem – majstorima.²⁴ Naravno da nije moguće govoriti o majstorima i kalfama kao o dvjema suprotstavljenim "klasama". Kalfe i šegrti su nerijetko bili sinovi majstora, pa bi se zbog istog razloga onda moglo govoriti o "generacijskom sukobu, djetićima koji su patili od Edipova kompleksa i sl."²⁵ S druge strane, Buczynski smatra da je "cilj vlasti bio smirivanje njihova buntovničkog duha" te da vlastima nije bila prihvatljiva još jedna "posebna, monopolizirana organizacija djetića, kao što je to bio slučaj s cehovima."²⁶ Ako bismo teze Buczynskog aplicirali na situaciju u vojnom komunitetu Brod na Savi vidimo da prva teza o "buntovničkom duhu" ne stoji, budući da je u Brodu broj kalfe jednostavno bio prema-

²⁰ Mathias Stopfer, *Lehrbuch über die Statistik der Militär-Grenze des österreichischen Kaiserthums*, Graz 1841., 307.

²¹ Međutim podaci o tome ne mogu se naći u arhivskoj građi, a niti objašnjenje Marije Šercer da je "cehovska skupština odobrila osnivanje zasebne škrinje za kalfe zbog toga da bi mogla voditi bolju evidenciju o njihovom kretanju" ne čini se opravdanim budući da se njihovo kretanje moglo pratiti kroz naukovne listove (*Kundschaften*), radne svjedodžbe (*Arbeitszeugnisse*) i putovnice (*Wanderpässe*). M. Šercer, *Cehovska (...)*, 50.

²² Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)*, Zagreb 1951., 68.

²³ A. Buczynski, *Gradovi (...)*, 2 (2), 30.

²⁴ R. Bičanić, *Doba manufakture (...)*, 68.

²⁵ A. Buczynski, *Gradovi (...)*, 2 (2), 30.

²⁶ Isto.

len da bi mogli izvesti učinkovit pritisak, a da ne govorimo o drugim oblicima buntovništva. Naime, 1818. godine u Brodu je bilo 145 kalfi, a majstora 143 stoga je teško za očekivati da bi kalfe mogle poduzeti neku akciju koje bi se vojne vlasti trebale plašiti. Tu tezu ipak možemo prihvatiti ukoliko je stavimo u kontekst onovremenog straha konzervativnih sustava od izbijanja revolucije na europskom kontinentu, ali ako znamo da je revolucija u Francuskoj, koja je bila izvor tog straha, izbila 24 godine prije donošenja Cehovskog reda postavlja se pitanje zbog čega kalfinska bratstva nisu ukinuta ranije!? Puno vjerojatnija je druga teza koju je iznio Buczynski, a koja tvrdi da vojne vlasti nisu mogle prihvatiti postojanje još jedne zatvorene, autonomne organizacije u Vojnoj krajini. Naime, to je potpuno u skladu s metodama upravljanja vojnih vlasti i načinom funkcioniranja Krajine gdje je maksimalna kontrola i posvemašnja prisutnost vojnih vlasti bila osnovno pravilo. Upravo zato, vojne vlasti nisu mogle dopustiti postojanje još jedne organizacije nad kojom nisu imale potpun nadzor.

Formalno organiziranje nije jedino što je bilo zabranjeno kalfama. Strogo su regulirani njihovi osobni kontakti i posjećivanja. Tako je bilo zabranjeno posjećivanje radnim danom, tj. ometanje pri poslu ili odvlačenje “na piće ili skitnju”, a bilo je kažnjeno s 1 for. za kalfu “ometača”, odnosno 24 kr. za kalfe koji bi prestali raditi.²⁷ Za svako sljedeće kršenje odredbe kalfa je trebao biti prijavljen magistratu radi strože kazne. Kalfama je, osim toga, bilo zabranjeno pojedinačno odlaženje u krčmu.²⁸ Sjedenje u krčmi bilo je dopušteno samo grupama od tri ili više kalfi. Dvojica su mogla popiti vino stojeći! U krčmi su mogli biti samo jedan sat nakon završetka radnog dana. Prvo kažnjenje kažnjavalo se s 15 kr., drugo s 30, a kaznu za treće i svako iduće nedopušteno izbivanje određivao je gradski magistrat.

No, najveći dio cehovskih odredbi kojima se regulira položaj i uloga kalfi u cehovskoj organizaciji tiče se procesa njihova naukovanja. Naime, još od prvih²⁹ godina šestog desetljeća 18. stoljeća glavna osobina naukovanja kalfi bilo je njihovo putovanje po obrtničkim mjestima Monarhije i Europe, tzv. *vandrovanje*.³⁰ Kako navodi Buczynski, krajiške su vlasti stupile u kontakt s mjesnim vlastima unutrašnjoaustrijskih zemalja te od njih tražile da prihvate krajiške mladiće na školovanje.³¹ Pritom je trošak odjeće, hrane, školarine i obrtničkog alata snosila Krajiška proventna zaklada. Krajiški su mladići, kako nam pokazuje slučaj Luke Jemrića iz Bošnjaka, od samog početka vandrovali i izvan granica Habsburške Monarhije. Naime, Luka Jemrić

²⁷ F. Močanin, Cehovske privilegije Banske krajine iz 1773., *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina 1988., 42.

²⁸ A. Buczynski, *Gradovi (...)*, 2 (2), 31.

²⁹ Najraniji podatak o vandrovanju je iz 1762. Usp. Hrvatski državni arhiv Zagreb (dalje: HDA), Slavonska generalkomanda (dalje: Sgk), 1762. Reg. 12, 34.

³⁰ Po njemačkom *wandern*, putovati pješke, lutati.

³¹ A. Buczynski, *Gradovi (...)*, 2 (2), 14.

je 1768. otišao u Karlsruhe ne bi li izučio ladarski zanat.³² Veliki broj mladića nije se snašao u stranim gradovima te su vraćeni u Krajinu ili su sami pobjegli nazad, ali također znatan broj njih nije se htio vratiti po završenom naukovanju.³³ Stoga je Dvorsko ratno vijeće 1812. odredilo da se vandrovanje izvan Krajine dopusti samo onim kalfama "za koje nije postojala sumnja da će se uistinu vratiti u Krajinu, i da će godine provedene daleko od svog zavičaja znati korisno upotrijebiti."³⁴ Samo naukovanje trajalo je od tri do četiri godine, a budući da je naukovanje kalfi kod jednog majstora trajalo najviše do godinu dana,³⁵ kalfe možemo smatrati onovremenim ponajvećim svjetskim putnicima. Vandrovanje u trajanju od minimalno tri godine bilo je jedan od glavnih uvjeta da kalfa zahtijeva majstorsko pravo. Putovanja za znanjem krajiških mladića bila su unaprijed osmišljena i određena, a vojne i gradske vlasti su provođenje zadanog plana do 1829. mogli kontrolirati uz pomoć putovnica (*Wanderpässe*), naukovnih listova (*Kundschaften*) i putnih knjižica (*Wanderbücher*), a nakon te godine isključivo uz pomoć putnih knjižica. Svako „skretanje s puta“, tj. samovoljni odlazak kalfe u mjesto koje nije predviđeno planom puta povlačilo je za sobom „težku kashtigu“.³⁶ Budući da se svaki kalfa morao javiti u policiju ili poglavarstvo mjesta u kojem je tražio posla te da je svaki njegov kontakt s vlastima bilježen u putnu knjižicu, one predstavljaju izvanredan dokument o pravcima putovanja, ali i obrtničkim mjestima koja su uživala velik ugled. Putne knjižice kalfi iz vojnog komuniteta Brod na Savi za razdoblje 1829.-1848. pokazuju ogroman radijus vandrovanja brodskih mladića.

Navedena mjesta naukovanja daju razlučiti dva, po složenosti naukovanja, različita tipa obrtničkih aktivnosti: jednostavnije i složenije obrte. Jednostavnije obrte, u koje spadaju lončarski, kovački, mesarski, opančarski i čizmarski, moglo se dobro naučiti u samoj Krajini ili u Provincijalu. Stoga se naukovanja za te obrte najčešće obavljaju u Požegi, Đakovu ili Osijeku. Među obrte koji su zahtijevali složenije naukovanje pripadali su staklarski, kržnarski i stolarski. Naukovanje za te obrte bilo je potrebno izvoditi ne samo u udaljenijim dijelovima Monarhije, među koje svakako spada Milano, već i izvan granica države. Dopuštenje za odlazak na naukovanje u inozemstvu kalfe su morale tražiti od Dvorskog ratnog vijeća, a ono im je izdavalo putovnicu na ograničeno vrijeme. Prije isteka važenja putovnice kalfa se morao vratiti u Habsburšku Monarhiju, u suprotnom se s njim postupalo kao s prebjegom te se od vlasti zemlje u kojoj se nalazi zahtijevalo izručenje.³⁷

³² Österreichisches Archives, Kriegsarchiv (dalje: KA), Hofkriegsrath (dalje: HKR), 1769. 61-44.

³³ A. Buczynski, *Gradovi (...)*, 2 (2), 14.

³⁴ Isto, 31.

³⁵ Uobičajeno vrijeme naukovanja kod jednog majstora bilo je tri do četiri mjeseca, ali zabilježeni su slučajevi da je naukovanje trajalo 16 – 20 dana.

³⁶ MBP, Khz 1239.

³⁷ MBP, Khz 1239.

Tablica 1: Mjesta naukovanja brodskih kalfi 1829. – 1848.³⁸

Ime i prezime	Obrt	Mjesto naukovanja
Franz Riedeger	krznarski	Bela Crkva, Zemun, Pešta, Milano
Bartol Muravić	staklarski	Osijek, Bečkerek, Temišvar, Szeged, Arad, Požega
Ivan Pilarić	stolarski	Požega, Cernik, Jaska, Zagreb, Kapošvar, Vukovar, Pešta, Bela Crkva, Pančevo, Zemun
Tomas Ključarević	opančarski	Đakovo, Osijek
Đuro Damjanović	čizmarski	Požega, Vukovar, Drenovci
Martin Kraushatz	krojački	Požega, Nova Gradiška, Bjelovar
Franz Röthl	krojački	Pančevo, Karlovac, Beč, Pešta, Šopronj
Ivan Janković	čizmarski	Požega, Mitrovica, Bela Crkva, Sisak, Zagreb, Karlovac
Stefan Herženiak	stolarski	Bečkerek, Zemun, Beč, Passau, München, Augsburg, Kaufbeuern, Obergünzburg, Eisebach, Prag, Požun, Brod
Andrija Smiljanić	opančarski	Karlovac, Bjelovar, Szent György
Stjepan Deanović	opančarski	Petrinja
Nikola Kamerić	krznarski	Pešta, Požun, Sombor
Peter Varga	lončarski	Županja, Ilok, Karlovac
Mihál Reisz	mesarski	Sombor, Bezdan, Osijek, Đakovo, Zemun, Pančevo, Kapošvar, Virovitica
Andreas Predmetzer	kovački	Osijek, Đakovo

³⁸ MBP, Khz: 1195, 1200, 1201, 333, 1239, 1240, 1189, 1242, 1190, 1191, 1192, 1224, 1223.

Pri vandrovanjima kalfe su mogle računati na podršku cehovskih organizacija mjesta kroz koja su prolazili. Naime, svaki kalfa s putnim ispravama mogao je računati na besplatan smještaj u cehovskoj gostionici, a veliki dio cehova je imao takve gostionice za prihvrat putujućih majstora i kalfi. Ukoliko takva gostionica nije postojala ili je bila puna, kalfama je iz cehovske blagajne isplaćivan jedan krajcar naknade za noćenje (*Schlafgeld*). Ukoliko nisu našli posao u mjestu u kojem se nalazi konačište, kalfe nisu smjele u njemu boraviti više od dva dana.³⁹ Najstrože je bilo zabranjeno proći i besposleno lutati.

Ukoliko bi kalfa bio primljen na nauk kod majstora morao je na prvoj cehovskoj skupštini biti upisan te u cehovsku blagajnu uplatiti 7 kr. Njegove putne isprave bile bi pritom pohranjene u cehovsku škrinju.

Postati majstorom mogao je kalfa koji je zadovoljio niz uvjeta. Ponajprije morao je vandrovati traženi broj godina, zatim morao je biti zakonito dijete, morao je potvrditi svoju zavičajnost u mjestu gdje želi postati majstorom, morao je imati naukovni list i radnu svjedodžbu, morao se pri izučavanju "pošteno i vjerno ponašati."⁴⁰ Ukoliko skup majstora nije imao primjedbe na kandidatov zahtjev za stjecanje majstorskog prava, kalfa je od magistrata tražio odobrenje. Magistrat bi sastavio dvočlanu majstorsku komisiju pred kojom bi kalfa napravio probu, tj. konkretno bi pokazao što je tijekom godina naučio. Ako je proba uspjela priznavala se kandidatu kao remek-djelo (*Meister-Stück*) te bi kalfi bilo priznato majstorsko pravo. Ukoliko bi magistrat iz nekog razloga odbio molbu kalfi on je imao pravo tu istu molbu u roku od četiri tjedna uputiti generalkomandi ili Dvorskom ratnom vijeću.⁴¹

Majstorska pristojba je iznosila do 15 for., ali je kandidat mogao biti oslobođen pristojbe ukoliko bi magistrat ocijenio da je kandidat siromašan, a dobar majstor. Takav majstor, ne samo da je bio oslobođen majstorske pristojbe već bi od magistrata dobio sredstva za pokretanje radionice.

Činom izrade majstorskog djela, tj. činom prijema među majstore kalfe su završavale putovanje kroz izobrazbu koje je minimalno trajalo šest do osam godina, a koje je započelo u ranoj mladosti ulaskom u status šegrta.

Šegrtima su postajali mladići starosne dobi 12-14 godina.⁴² Majstor koji bi primio šegrta na nauk dobivao bi forintu i pol te pri otpuštanju šegrta još tri forinte.⁴³ Ukoliko je šegrt bio siromašan mogao je biti oslobođen pristojbe. Šegrti su prvo primani na pokusni rad u trajanju od dva mjeseca. Ukoliko

³⁹ Isto.

⁴⁰ A. Buczynski, *Gradovi (...)*, 2 (2), 32.

⁴¹ Isto, 33.

⁴² Premda su zabilježeni slučajevi da su šegrti imali i 18 godina, oni su ipak izuzetak koji potvrđuje pravilo. Usp. M. Šercer, *Cehovska (...)*, 44.

⁴³ MBP, Khz 262. Pritom je znakovito da su šegrti u pukovnijama plaćali tri puta manje pristojbe negoli je to bio slučaj u komunitetima, tj. plaćali su 30 kr.

se dječak u tom razdoblju pokaže sposobnim majstor ga može “ugovoriti”, tj. primiti na šegrtovanje u punom trajanju.⁴⁴ Majstor nije smio koristiti šegrtu za poslove izvan radionice, tj. u kući i na polju, nego mu je već u prvoj godine naukovanja morao dati potrebna znanja za obavljanje zanata. Napredak šegrtu provjeravan je na godišnjoj cehovskoj skupštini gdje je njihovo znanje bilo provjeravano.⁴⁵ U slučaju da je napredak šegrtu manji od očekivanog te da se to zbilo krivicom majstora, oduziman mu je novac dodijeljen za nauk šegrtu.⁴⁶ Šegrt je nakon toga dodijeljen drugom majstoru. Ukoliko je šegrt želio napustiti majstora morao je želju izraziti barem dva tjedna prije samog odlaska i to u nedjelju za vrijeme pravljenja tjednog obračuna. Ukoliko je šegrt samovoljno napustio majstora ili otišao prije isteka otkaznog roka od dva tjedna za njim je raspisivana tjeratica kao za običnim kriminalcem. Svaki majstor koji bi primio odbjeglog šegrtu na daljnje naukovanje također bi bio kažnjen. No, ako je napredak šegrtu bio bolji od očekivanog njegov majstor ga može, u prisutnosti dovočlane majstorske komisije osloboditi daljnjeg šegrtovanja i uputiti ga na mukotrпно kalfinsko putovanje.

Uvjete života šegrtu u obrtničkim radionicama nemoguće je rekonstruirati na osnovi arhivske građe, ali same cehovske povlastice daju naslutiti da on nije bio nimalo lak. Naime, redovito se majstorima zabranjuje da šegrtu koriste kao sluge u kući i radnike na polju, te već zbog tih učestalih opomena možemo zaključiti da je navedno pravilo redovito kršeno. Status šegrtu može ilustrirati i njihov posvemašnji izostanak iz arhivskih spisa. Tek jedan popis obrtnika iz 1844. donosi podatak o tome da su četiri šegrtu u gradu.⁴⁷ No, nisu li oni samo zaboravljeni u korist više rangiranih? Ta nije li gotovo zaboravljen Jaucourt, Diderotov pomoćnik ali i autor sedamnaestak tisuća natuknica, od nekih 72.000 koliko je imala slavna *Encyclopédie*?! Nije li Diderot desetljećima prihodovao 2.600 livri godišnje, dok istodobno za svoj rad Jaucourt nije dobio ništa?! Zašto bi bilo drukčije sa šegrtima iz Broda na Savi sredinom 19. stoljeća!

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ MBP, Khz 257.

⁴⁶ M. Šercer, Cehovske (...), 44.

⁴⁷ DASB, 1844. 5/9/1.

Summary

BROD'S TRAVELLERS THROUGH THE WORLD OF BARRIERS - A SMALL CONTRIBUTION TO THE INVESTIGATION OF HISTORY OF SLAVONSKI BROD

The author of this paper sets out to provide a comparative analysis of the relationships within the guild as an organization and within the handicrafts in Slavonski Brod. We identified two levels for comparative analysis: the horizontal level which represents boundaries between the guilds and the vertical level representing the hierarchical structure within the handicraft. At both levels the psychology of power is at work. Power primarily derives from the rules and regulations imposed by the central state and which, interestingly enough, were labelled *Privileges*. The guilds protected these privileges on the horizontal plane by proscribing engagement with the handicraft for any individual who is not member of the guild; by limiting the size of guild membership, by banning imports of the goods produced by handicraftsmen from the city and other similar restrictive measures.

On the vertical plane one also detects a typical fight for retention of positions gained and a classic desire to move upward on the social ladder. These tendencies were evident in the relationships between master craftsmen, assistants and apprentices – the three pillars of any handicraft. These tensions resulted in the breach of one of the strictest provisions in the Military Border – the provision on limitation of movement. In the area where even the slightest movement, even the shortest trip was conditional on the acquisition of special permits, and in the country in which poor education and ignorance of other cultures was a rule rather than exception – the youth opted for long unpredictable travels throughout the Habsburg Monarchy to gain the skills and knowledge necessary for them to compete for the positions of master handicraftsmen, and thus move one, but an important step higher on the social ladder.

(prijevod sažetka: Gabrijela Buljan)

Key words: artisanship, guilds, The Military Border, Slavonski Brod.